

Hoe anders is het Judasevangelie?

Gepubliceerd in *Schrift* 232, 39, 4 (aug. 2007), 120-124

Riemer Roukema

Wereldwijd is het groot nieuws geweest dat het Evangelie van Judas is teruggevonden. In 2004 is dit meegedeeld in een wetenschappelijk congres, in het voorjaar van 2005 is dit onder een breder publiek bekend geworden, en een jaar later is de Koptische tekst met een Engelse vertaling op internet gepubliceerd. Op grond daarvan zijn er verschillende vertalingen in boekvorm uitgekomen, ook in het Nederlands. Pikant is wel dat het, na de vondst van het handschrift in Egypte, bijna dertig jaar heeft geduurd voordat het in handen kwam van geleerden die wisten hoe je met zo'n handschrift moest omgaan en die het konden vertalen.

Dit nieuws is sinds 2005 met veel sensatie gebracht. Sindsdien is in veel programma's en artikelen de indruk gewekt dat dit evangelie een waarheid bevat die in het Nieuwe Testament en in de vroege kerk kwaadwillig is verzwegen. Nog in de week voor Pasen in 2007 plaatste uitgeverij Ten Have op de voorpagina van het dagblad Trouw een advertentie van een Nederlandse vertaling van het Evangelie van Judas. Die uitgave werd aangeprezen met de woorden: "Lees nú welke rol Judas werkelijk had". Hiervan gaat duidelijk de suggestie uit dat de nieuwtestamentische berichten over Judas' rol onbetrouwbaar zijn, in tegenstelling tot het nu teruggevonden Evangelie van Judas. In welk opzicht wijkt het Evangelie van Judas dan van die nieuwtestamentische geschriften af? En: klopt de suggestie die nu al zo vaak is gewekt?

Wat is een evangelie?

De term "evangelie" is afgeleid van het Griekse *euangelion* en betekent "goed nieuws". In het Romeinse Rijk werd het gebruikt voor berichten over de keizer. In de Griekse vertaling van het Oude Testament komt een verwante term als werkwoord voor; zo iets als "evangeliseren" dus (*euangelizein*). Christenen bedoelden met "evangelie" aanvankelijk niet een boek maar de mondelinge verkondiging van het nieuws over Jezus Christus (bijvoorbeeld Paulus, Romeinen 1:1, 9, 16). Het eerste boek dat wij kennen met "evangelie" in de titel is het Evangelie van Marcus, dat in de jaren 60-70 van de eerste eeuw is geschreven. Dat begint zo: "Het begin van het evangelie van Jezus Christus". In dat opschrift betekent "evangelie" nog "goed nieuws" en niet een bepaald soort boek over Jezus en zijn leerlingen.

Na of naast het evangelie van Marcus werden er ook andere boeken over Jezus geschreven. De oudste zijn bekend als de evangeliën van Matteüs, Lucas en Johannes. Oorspronkelijk hadden die boeken de term "evangelie" niet in de titel, maar al snel werden ze wel zo aangeduid. Zo kwam het dat christenen in de tweede eeuw van de jaartelling met "evangelie" dus niet alleen het goede nieuws over Jezus Christus in het algemeen bedoelden, maar ook in het bijzonder een boek over hem. Zoals bekend, heeft de kerk aan de evangeliën van Marcus, Matteüs, Lucas en Johannes een bijzonder gezag toegekend. Men vond het geen doorslaggevend probleem dat ze onderling soms aanmerkelijk verschilden; het was voldoende dat ze op hoofdlijnen overeenstemden.

Andere evangeliën

Dat de vier genoemde evangeliën in de kerk een aparte status kregen, wijst er al op dat er meer evangeliën in omloop waren gekomen. Inderdaad zijn de boeken over Jezus die in de kerk in zwang zijn geraakt, diverse malen geïmiteerd en aangevuld. Er werden boeken geschreven die bijvoorbeeld bekend raakten als het Evangelie van Maria, het Evangelie van Thomas, het Evangelie van de Egyptenaren en het Evangelie van Judas. Kerkvaders verwijzen

wel eens naar zulke andere evangeliën, nu eens in neutrale, dan weer in afwijzende zin. Zo schreef de kerkvader Irenaeus van Lyon omstreeks het jaar 180 een korte notitie over het Evangelie van Judas. Daarin staat, schrijft hij, dat Judas als enige, meer dan Jezus' andere leerlingen, de waarheid kende en dat hij het geheimenis van de overlevering heeft voltrokken. "Overlevering" betekent dat Judas Jezus overleverde aan diens vijanden die hem ter dood wilden brengen. Het is niet duidelijk of Irenaeus dat evangelie zelf ook gelezen heeft; misschien heeft hij die notitie van iemand anders overgeschreven.

We kunnen ervan uitgaan dat dit Evangelie van Judas oorspronkelijk in het Grieks is geschreven, maar in die taal is het verloren gegaan. Nu is het dus in een Koptische vertaling weer aan het licht gekomen, al moet daarbij gezegd worden dat veel regels en woorden in het handschrift zijn weggevallen. Omdat Irenaeus er omstreeks 180 al van wist, moet het van voor die tijd stammen. Het is echter uitgesloten dat het echt afkomstig is van Judas Iskariot die Jezus aan zijn vijanden heeft "overgeleverd" en die, volgens de nieuwtestamentische boeken, zich daarna van het leven heeft beroofd of op andere wijze is omgekomen. Deskundigen zijn het erover eens dat iemand anders het omstreeks 140-160, of misschien zelfs iets vroeger, op naam van deze Judas heeft geschreven.

Welke God?

Vanaf het begin van het Evangelie van Judas wordt duidelijk dat de auteur ervan uitgaat dat zijn lezers al veel over Jezus weten. Het opschrift luidt: "Het geheime verslag van de openbaring waarover Jezus acht dagen met Judas Iskariot sprak, tot drie dagen voor hij Pasen vierde". Dat de auteur pretendeert een "geheim verslag" te bieden, betekent dat hij iets heeft te vertellen dat niet in de bekende evangeliën te lezen is. Daarna maakt hij kort melding van Jezus' verschijning op aarde, zijn tekenen en wonderen tot redding van de mensheid, en van de twaalf leerlingen die hij riep. Hoe Jezus op aarde verscheen, wat voor tekenen en wonderen hij deed en hoe zijn leerlingen heetten, wordt niet beschreven. Daarmee wordt van meet aan duidelijk dat de auteur ervan uitgaat dat die zaken bij zijn lezers bekend zijn. Daaruit blijkt ook dat dit "evangelie" impliciet op de gangbare evangeliën teruggrijpt en daarop een kritische aanvulling wil bieden. Uit de pretentie, een "geheim verslag" te bieden, blijkt echter ook dat het niet de bedoeling is geweest dat het in enigerlei kerkelijke canon zou worden opgenomen. Dit geschrift is bestemd voor een kleine geestelijke elite die open staat voor geheime kennis waar men in de kerk niet van weet en die de kerk stellig heeft afgewezen.

In de eerste scène treft Jezus zijn leerlingen aan tijdens een godsdienstoefening. Zij zijn dan toe aan een dankzegging over het brood. Jezus lacht om hen en zegt dat zij dat niet doen uit hun eigen wil, maar omdat hun God daardoor wordt geprezen. Wanneer Jezus tot zijn leerlingen spreekt van "jullie God", betekent dit dat hij zich distantieert van de joodse, oudtestamentische God in wie zij geloven. Zijn leerlingen denken dat hij de Zoon van die God is, maar Jezus wijst dat af. Alleen Judas blijkt te weten dat Jezus afkomstig is van een andere God wiens naam hij niet mag uitspreken, al noemt hij wel de naam van Barbelo.

Met het noemen van die naam wordt duidelijk wat iedere oplettende lezer al vermoedde: we hebben hier te maken met de tekst van een gnostische auteur. Barbelo is in allerlei oude gnostische geschriften de naam van de goddelijke Moeder. Zij wordt ook wel de "eerste gedachte" van de onbemoembare God wordt genoemd. Uit de hoge hemel van die God is Jezus volgens het Evangelie van Judas afkomstig, en Judas is de enige van Jezus' leerlingen die daarvan weet. De andere leerlingen worden geschilderd als simpele gelovigen die zich onnadenkend richten op de HEER, de God van het Oude Testament. Omdat zij niet weten van die hogere God van wie Jezus afkomstig is, kunnen zij hem niet leren kennen zoals hij echt is. Van zijn kant kan Jezus zijn ware boodschap niet aan hen kwijt, behalve aan Judas. Daarom neemt hij Judas terzijde en wijdt hij alleen hem in in de "geheimenissen van het koninkrijk".

Gnosis

Een intermezzo is hier op zijn plaats. Wie waren die gnostici, die geloofden dat de God van Israël, die in het Oude Testament aan het woord komt, niet de ware, hoogste God was? Aan het einde van de eerste eeuw kwamen er in het christendom gelovigen die moeite hadden met het wrede en grillige beeld van de HEER, de God van Israël. Dat die God niet de ware God kon zijn, bleek volgens hen uit allerlei verhalen en uitspraken. Die God had in het paradijs zo'n kinderachtig gebod ingesteld, dat Adam en Eva niet mochten eten van de boom van de kennis van goed en kwaad. Waarom eigenlijk niet? – zo vroegen zij zich af. Geheel willekeurig nam die God het offer van Abel wel aan en dat van Kain niet. Toen het kwaad zich over de wereld uitbreidde, kreeg hij er spijt van dat hij de mensen had gemaakt en organiseerde hij een wereldwijde watervloed. Op Noach en zijn gezin na doodde hij toen alle mensen. Later vernietigde hij de ongestuvige inwoners van Sodom met vuur en zwavel uit de hemel. Toen die God via Mozes zijn geboden gaf, zei hij dat hij een jaloezige God is voor wie hem haten en dat hij de schuld van de vaders wrekt op hun kinderen, tot de derde en vierde generatie. Hij spleet de aarde open om Korach, Datan en Abiram, mannen die tegen Mozes opstonden, met hun families levend te verzwelgen. De bekrompenheid van de HEER blijkt wanneer Jesaja in zijn naam zegt dat hij de enige God is, en dat er buiten hem geen ander is.

Zo waren er dus christenen die wel door Jezus gefascineerd waren, maar grote moeite hadden met de God van het Oude Testament, die zij ruig en arrogant vonden. We moeten daarbij bedenken dat de hoofdstroom van de christenen dat Oude Testament als Heilige Schrift beschouwde! Daarin las men allerlei profetieën van Jezus, en tal van verhalen legde men geestelijk met betrekking tot Jezus uit.

Die christenen die echter geen raad wisten met het wrede, grillige en arrogante beeld van God in het Oude Testament, concludeerden dat Jezus niet van die God afkomstig was, maar van een andere, hogere God. Dat de ware God hoger en geheel anders was dan de HEER van het Oude Testament, liep parallel met een visie die filosofen in de Griekse wereld hadden opgedaan. Filosofen hadden nogal eens kritiek op de mythen van de goden die allerlei ruzies uitvochten en overspel pleegden. Zij meenden dat de ware God daar ver boven stond. De opvatting bestond dat er een Schepper was die met hulp van andere goden de aarde en de menselijke lichamen had geboetseerd, en een hogere God die vervolgens goddelijke vonken in die lichamen had gezaaid. Mensen zouden derhalve bestaan uit sterfelijke lichamen en een goddelijke kern. De christenen die moeite hadden met het Oude Testament, pasten dat schema ook toe op het Oude Testament en op Jezus. Zij concludeerden tot het bestaan van (tenminste) twee goden, en brachten Jezus in verband met de ware, hoogste God. De God van het Oude Testament was volgens hen een lagere godheid, of zelfs een minderwaardige knoeier. Zij geloofden dat Jezus die hoogste God bekend had willen maken aan wie daarvoor open stonden. Bovendien had Jezus volgens hen ook verteld van allerlei andere geestelijke machten, zoals Barbelo, die in die hoge hemelsfeer van de hoogste God thuis hoorden, en van het ontstaan van deze lagere wereld. Ook zou Jezus hebben geleerd dat je goddelijke ziel of geest na het aardse leven weer moest opstijgen naar die hoogste God. In zulke kennis (ofwel *gnosis*) kon een mens worden ingewijd. Wie op aarde die kennis had, beschouwde zich tijdens het aardse leven al als verlost.

Jezus' onderwijs

We keren nu terug naar het Evangelie van Judas. Wie dat geschrift onvoorbereid leest, zal er grote moeite mee hebben het te begrijpen. Die moeite wordt nog eens versterkt door het feit dat veel regels en woorden van het handschrift verloren zijn gegaan, zodat de tekst steeds onderbroken wordt. Wie echter bekend is met de gnostische geschriften uit de tweede en derde eeuw van de jaartelling, herkent veel daarvan in het Evangelie van Judas. Jezus spreekt daar over een "ander, groot en heilig geslacht", waartoe hij zelf behoort. Hij zegt dat wie daar

bij horen, na de dood van het lichaam met hun ziel en geest omhoog gevoerd zullen worden. Aan Judas maakt hij bekend hoe de engelen en talrijke andere machten in die hoge hemelsfeer zijn ontstaan en in welke hiërarchie zij zijn gerangschikt. Hij onthult dat er lagere engelen zijn die heersen over de chaos en de onderwereld. Onder hen zijn Nebro ofwel Jaldabaoth (“kind van de chaos”?) en Saklas (“dwaas”). Met zijn engelen scheidt Saklas Adam en Eva, maar de hoogste God laat aan Adam en de zijnen de *gnosis* geven, “opdat de heersers van de chaos en van de onderwereld hen niet zouden domineren”. Ook kondigt Jezus de ondergang van deze wereld aan.

Jezus overgeleverd

Toen in de media bekend gemaakt werd dat het Evangelie van Judas was gevonden, is bijna alle aandacht gericht op het slot van het geschrift. Daarin zegt Jezus tegen Judas dat hij al zijn andere leerlingen zal overtreffen, “want – aldus Jezus – de mens die mij draagt zul jij offe- ren”. Dit betekent dat door toedoen van Judas Jezus’ aardse lichaam zou sterven. Als gevolg daarvan zou Jezus naar zijn ziel en geest verlost worden en het aardse bestaan geheel achter zich laten. Zo beschouwd heeft Judas, door Jezus aan diens vijanden uit te leveren, een wel- daad voor hem verricht. Jezus prijst Judas dan ook en zegt dat zijn hoorn zich al heeft verhe- ven en dat zijn ster is gerezen. Hij mag een lichtwolk binnengaan en wordt door een stem uit de wolk toegesproken. Wat de stem zei, is in het handschrift helaas weggefallen.

Toch vertelt dit evangelie ook dat Judas niet te benijden is. Wanneer hij een droom heeft gehad waarin de twaalf leerlingen hem stenigden, zegt Jezus hem dat zijn ster hem heeft misleid. Hij kondigt aan dat Judas de dertiende zal worden en bij de overige geslachten als vervloekt zal gelden. Zo ontstaat in dit evangelie een dubbelzinnig beeld van Judas. Enerzijds is hij Jezus’ uitverkoren en speciaal ingewijde leerling, anderzijds heet hij de dertiende demon die door zijn ster kan worden misleid. Jacques van der Vliet concludeert in zijn boek over dit evangelie dat de dertiende hemel waarover Judas zal heersen nog steeds bij deze wereld hoort. Dit betekent dat Judas nog niet behoorde bij de hemelsfeer van de hoogste God.

Aan het einde van het Evangelie van Judas wordt kort beschreven dat Judas Jezus overlevert. Er wordt verteld van hogepriesters die morden omdat Jezus de zaal van zijn gebed was binnengegaan. Enkele schriftgeleerden gingen echter naar Judas toe en zeiden hem: “Wat doe jij hier? Jij bent de leerling van Jezus”. Daarop antwoordde Judas hun zoals zij wilden, nam hij geld van hen aan en leverde hij Jezus aan hen uit. Er volgt geen vermelding van wat er verder met Jezus gebeurde en hoe hij is gestorven; alweer gaat de auteur ervan uit dat zijn lezers dat wel wisten. Onderaan de tekst staat alleen nog als korte titel: “Het Evangelie van Judas”.

Vergelijking met het Nieuwe Testament

De vondst van het Evangelie van Judas biedt een unieke verrijking van onze kennis van de gnostiek uit de tweede eeuw van de jaartelling. In andere gnostische boeken komt Judas maar amper voor. Nooit treedt hij dus zo bijzonder op de voorgrond als in dit naar hem genoemde geschrift. Nu is het een vraag hoe wijd verbreid dit evangelie is geweest. Afgezien van Irenaeus’ notitie en van een enkele kerkvader die zijn informatie heeft overgeschreven, wordt er in de vroegchristelijke literatuur niet naar dit geschrift verwezen. Dit wijst erop dat het slechts in beperkte kring heeft gecirculeerd. Toch werd het op zeker moment interessant genoeg gevon- den om het uit het Grieks in het Koptisch te vertalen.

Het is duidelijk dat het Evangelie van Judas een heel ander beeld van deze leerling van Jezus geeft dan in het Nieuwe Testament is te lezen. In de nieuwtestamentische teksten komt Judas er niet best af. Wanneer bijvoorbeeld in het Evangelie van Marcus de namen van Jezus’ twaalf leerlingen worden opgesomd, wordt Judas als laatste genoemd en wordt er onheilspel- lend aan zijn naam toegevoegd: “die hem heeft uitgeleverd” (Marcus 3:19). Matteüs beschrijft

hoe Judas berouw kreeg toen Jezus ter dood was veroordeeld; hij bracht de dertig zilverstukken die hij had gekregen terug, smet ze de tempel in en hing zichzelf op. De hogepriesters kochten toen van het geld een akker om daarop vreemdelingen te begraven (Matteüs 27:3-10). In het Evangelie van Johannes wordt Judas aangeduid als een duivel en als degene die verloren moest gaan (Johannes 6:70-71; 17:12). In de Handelingen der apostelen staat dat Judas van het geld dat hij voor zijn schanddaad had gekregen een stuk grond had gekocht, maar dat hij door een val op een gruwelijke wijze aan zijn einde kwam (Handelingen 1:17-19). Direct valt op dat de getuigenissen van Matteüs en van de Handelingen niet geheel overeenstemmen. Wel komt de negatieve waardering van Judas overeen.

Rehabilitatie van Judas?

Vanuit een traditioneel perspectief zou men kunnen denken: als Jezus volgens Gods plan moest sterven en uit de dood verrijzen om zo mensen uit de macht van zonde en dood te verlossen, dan heeft Judas toch meegewerkt aan iets dat wel moest gebeuren tot heil van de mensheid? Dan is het toch niet eerlijk om hem zo zwart af te schilderen? In de loop der tijd zijn er daarom diverse pogingen gedaan om Judas te rehabiliteren.

Het Evangelie van Judas wekt misschien de indruk dat het de eerste poging tot rehabilitatie biedt. Toch kunnen we niet concluderen dat de auteur van dit geschrift zo met Judas was begaan dat hij hem daarom in een positiever licht wilde plaatsen. De spits van dit evangelie wijst namelijk op iets anders. Het is niet zozeer een evangelie vóór Judas, maar een geschrift tegen de toenmalige kerk. Judas stond er in de kerkelijke evangeliën niet best op. Het kwam vaker voor dat gnostici die figuren die in de Schrift kritisch werden beschreven, juist positief beoordeelden. Regelmatig komt dat aan het licht in hun uitleg van het Oude Testament. De slang die Eva en Adam ertoe overhaalde, de vrucht van de verboden boom te eten, was in dat perspectief ongehoorzaam jegens de bekrompen Schepper en leidde hen tot de kennis van goed en kwaad. De slang werd dus positief beschouwd als een werktuig van de hoogste God. Zo ook werd Kaïn, wiens offer door de HEER werd afgewezen, voor die gnostici een held, omdat zijn conflict met de HEER erop wees dat hij wist van de hoogste God. Hetzelfde vertelden zij van de mensen die door de watervloed waren verzwolgen, van de inwoners van Sodom, en van Korach, Datan en Abiram. Die gnostici zagen hen als positieve identificatiefiguren omdat zij geen genoeg genomen hadden met de HEER, die lagere God de Schepper.

Uit het evangelie van Judas blijkt dat die gnostici ditzelfde procédé hebben toegepast op Judas. Zo ongunstig als Judas er in de kerkelijke evangeliën af komt, zo gunstig wordt hij beschreven in het evangelie dat naar hem is genoemd. Het eigenlijke motief hiervoor was niet dat die gnostici Judas wilden rehabiliteren; het motief was hun kritiek op de kerk die zo naïef was, vast te houden aan het Oude Testament en zijn God. Wanneer de overige leerlingen van Jezus worden beschreven als een stel domoren die hun eigen God blijven vereren en niet open staan voor de kennis van de hoogste God, dan staan zij model voor de gelovigen van de kerk, die het Oude Testament blijven lezen als Heilige Schrift.

Tegen deze kritiek in bleef de kerk van die tijd Jezus zien tegen de achtergrond van het Oude Testament. De oude belijdenis “Jezus is Heer” werd zelfs wel zo opgevat, dat Jezus in zekere zin de HEER, de God van het Oude Testament was, als mens op aarde gekomen. Die visie was niet vrij van problemen, want de verhalen over de HEER in het Oude Testament zijn soms inderdaad nogal ruig. Die problemen werden opgelost door moeilijke teksten geestelijk uit te leggen. Zo werden de scherpe kantjes eraf gehaald. Afgezien hiervan had de kerk ongetwijfeld gelijk met haar beslissing, Jezus niet van zijn Joodse wortels los te maken en hem te blijven zien tegen de achtergrond van het Oude Testament. In dat licht wordt Jezus dan ook beschreven in de vier bekende evangeliën. Het Evangelie van Judas week daarvan te zeer af om door de kerk als gezaghebbend te worden geaccepteerd, als het al met dat doel was ge-

schreven. Ook wie het perspectief van een nuchtere historicus inneemt, moet wel concluderen dat het geheime onderwijs dat in dit evangelie uit Jezus' mond klinkt, niet van hemzelf afkomstig kan zijn.

Literatuur

J. van Oort, *Het Evangelie van Judas. Inleiding, vertaling, toelichting*, Kampen 2006

R. Roukema, *Gnosis en geloof in het vroege christendom. Een inleiding tot de gnostiek*, Zoetermeer 2004²

R. Roukema, "Het Evangelie van Judas", in *Kerk en Theologie* 58 (2007), 78-81

J. van der Vliet, *Het Evangelie van Judas – verrader of bevrijder?*, Utrecht / Antwerpen 2006

N.T. Wright, *Jezus en het Evangelie van Judas*, Zoetermeer 2007